

קמיע ולא תפילין

מאת ד"ר שניאור זלמן צייטלין

לפני שנה פורסמה ידיעה בעתונות כי פרופ' ידין רכש תפילין מסוחר עתיקות ירושלמי. הסוחר סיפר שהתפילין נרכשו מידי בדואי שגילה אותן באחת ממערות קומראן. פרופ' ידין ייחס תפילין אלה לתקופת בית שני.

בקראי ידיעה זו פקפקתי בדבר. נזכרתי כי ב־1952 הופיעה בעתונים ידיעה סנסציונית על גלוי תפילין מזמנו של ברכוכבא באחת ממערות קומראן; לבסוף נתברר שהיו אלה תפילין בכליות, הידועות כתפילין של רבנו תם¹. לא הבעתי דעה על התגלית האחרונה, כי לדעתי אין לשום איש זכות להביע דעה ולדון בדבר בצורה מדעית, כל עוד הדבר מבוסס על ידיעה בעתונות.

לאחרונה פרסם פרופ' ידין מאמר ב"מעריב" בשם "תפילין מקומראן" (17 בינואר 1969). ב־21 בפברואר כתב מאמר נוסף באותו עתון, כתשובה לרב קלמן כהנא. בשני מאמרים אלה הוא מתאר בפרטות את גילוי התפילין, וקובע בוודאות כי זמנם הוא תקופת בית שני. על סמך מאמרים אלה רואה אני חובה לעצמי לברר את טיב התגלית האחרונה.

מהנאמר בתלמוד יודעים אנו כי בתפילין יש ארבע פרשיות מהתורה לפי סדר זה: קדש (שמות יג, ב"י), והיה כי יביאך (שמות יג, יא-טז), שמע (דברים ו, ד-ט), והיה אם שמע (דברים יא, יג-כא).

ארבע פרשיות אלה הושמו בתוך התפילין כיון שבכל אחת מהן נזכר ענין תפילין: ב"קדש" נאמר "והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך". ב"והיה כי יביאך" נאמר "והיה לאות על ידכה ולטוטפת בין עיניך". בפרשת "שמע" — "וקשרתם לאות על ירך והיו לטטפות בין עיניך". וב"והיה אם שמע" — "וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם". החכמים פרושו טוטפת — תפילין. פרופ' ידין אומר כי בתפילין שקנה יש שבע פרשיות. הוא מדגיש במיוחד

את העובדה שבתפילין אלה נמצאו גם עשרת הדברות. הוא כותב:

"ענין מיוחד יש בתוספת שביריעה 3: דברים ה, א-כא. היינו עשרת הדברות... הקטע המענין ביותר שיש לו זיקה לענייננו נמצא בירושלמי ברכות ג, ע"ג, [א, הלכה ה], בקשר לפרשיות שהכהנים היו קוראים בבית המקדש (תמיד, ה, א): 'בדין היה שיהיו קורין עשרת הדיברות בכל יום, ומפני מה אין קורין אותן מפני טענת המינין שלא יהיו אומרים אלו לבדם ניתנו לו למשה מסיני'. מתוך מדרשי הלכות (ספרי, דברים ו, ה) ניתן להסיק בבירור שהביטול הנ"ל נעשה גם בתפילין ובכל הנראה מאותו הטעם המוסבר בירושלמי".

1 ר' ש. ז. צייטלין, The Dead Sea Scrolls and Modern Scholarship, 1956, pp. 35-39. J.Q.R. 1953, pp. 97-102.

נראה שד"ר ידין לא הבין כראוי הנאמר בירו'. מאמר בירושלמי ברכות המשנה תמיד, בענין עבודת המקדש קובע: "אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו, קראו עשרת הדברות, שמע, והיה אם שמוע, ויאמר, ברכו את העם שלש ברכות, אמת ויציב..." אחר חורבן הבית המשיכו החכמים קריאות אלה בבית הכנסת וקבעו אותן לפני שמונה-עשרה. עשרת הדברות, שנקראו כל בוקר במקדש, לא נכללו בין הפרשיות הנקראות בבית-הכנסת. ואומר הירושלמי: "בדין היה שיהיו קורין עשרת הדברות בכל יום ומפני מה אין קורין אותן מפני טענות המינין שלא יהו אומרים אלו לבדן ניתנו לו למשה בסיני" (ברכות א, הלכה ה). התלמוד קובע, אם כן, כי הסיבה לכך שעשרת הדברות לא נכללו בקריאות בית-הכנסת היא מפני המינים, שיטענו כי רק אלה ניתנו מה, אך לא התורה כולה.

לא נודע לנו על מינים במאה הראשונה לאחר החורבן, שטענו טענה זו. היו מינים שכפרו בהתגלות — בתורה משמים. פרשת "שמע" נקראה בבית-הכנסת, ולא חששו החכמים ממינים שיטענו שרק פרשה זו ניתנה ע"י ה', ולא התורה כולה. המלים "שלא יהיו אומרים אלו לבדן נתנו לו למשה בסיני" הם הוספה מאוחרת. ובתלמוד בבלי לא נאמר אלא "כבר בטלים מפני תרעומת המינים" (בר' יב).

המלים "שלא יהו אומרים אלו לבדן ניתנו למשה" אינן מופיעות כאן. הסיבה האמתית שבגללה לא נכללו עשרת הדברות בין הפרשות הנקראות בבית-הכנסת היא שלא לתת פתחון פה למינים לומר שהן לא ניתנו ע"י ה'. עשרת הדיברות נמסרו בשני מקומות בתורה — בשמות ובדברים. יש הבדלים ואף סתירות בין שני הנוסחים. בשמות מופיע "זכור את יום השבת לקדשו... כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר במ וינח ביום השביעי על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו". ואלו בדברים נאמר: "שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה'... וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' אלקיך משם ביד חזקה ובזרע גטויה על כן צוך ה' אלקיך לעשות את יום השבת". להסברת שינוי הלשון, אמרו חז"ל: "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע". פרשת עשרת הדברות היתה תמיד ידועה ומקובלת בין היהודים, ובבבל אף ניסו לקבוע קריאתה בבית הכנסת. פרשה זו ופרשת שמע נקראו ע"י כמה מיהודי בבל למרות התנגדות החכמים.

פרופ' ידין מסתמך על מדרש ספרי להוכיח שעשרת הדברות היו בתפילין, אך דבר זה אינו מוכח. בספרי נאמר רק זאת: "וקשרתם לאות על ירך כרך אחד של ארבע טוטפת שהיה בדין הואיל ואמרה תורה תן תפילין ביד ותן תפילין בראש מה בראש ארבע טוטפת אף ביד ארבע טוטפת..."

לפי דברי פרופ' ידין, יש בתפילין אלה שלוש פרשיות מהתורה מלבד ארבע הפרשיות הנזכרות בתלמוד. אחת — עשרת הדברות מספר דברים, שניה —

(2) ד' ראשהשנה כ"ו.

(3) א"ר יהודה אמר שמואל אף בגבולין בקשו לקראות כן אלא שכבר בטלים מפני תרעומת המינין... רבה ב"ח סבר למקבעינהו בסורא א"ל רב חסדא כבר בטלים מפני תרעומת המינין אמימר סבר למקבעינהו בנהרדעא א"ל רב אשי כבר בטלים מפני תרעומת המינין (ברכות י"ב).

שמות יב, מג'נא, ושלישית — דברים ה, כב'ל, ו, א'ג. פרופ' ידין מדגיש את חשיבותן של שלש פרשיות נוספות אלה וכותב*):

„עם כל חשיבות המידע הנזכר, ממנו ניתן ללמוד על עניני תפילין בימי בית שני, אין ספק שהתופעה המעניינת ביותר בתפילין הנידונות היא שכל אחת מהיריעות הכילה פרשיות מן התורה, נוסף על הפרשיות המקובלות“.

לאחר בדיקת שלוש פרשיות התורה הנוספות, שלדברי פרופ' ידין נמצאו בתפילין, חייבים אנו להסיק כי לא תפילין מכר לו הסוחר הערבי, אלא קמיע.

עשרת הדברות נמסרו בשמות ובדברים. פרופ' ידין מציין כי הקטע שנמצא בתפילין הוא מספר דברים. הסיבה לכך, שדוקא עשרת הדברות מספר דברים הושמו ביריעות אלה, היא כיון שבדברות אלה נאמר „כבד את... למען יאריכון ימיך ולמען יטב לך על האדמה“. המלים „ולמען יטב לך“ אינן בדברות של ספר שמות. המלים „למען תחיון וטוב לכם והארכתם ימים בארץ“ מצויות בפרשה של דברים (פרק ה). כמו כן נמצא שם „ולמען יאריכון ימיך... אשר ייטב לך ואשר תרבו מאד“ (פרק ו). מטעם זה נכללה פרשה זו ביריעות.

בדומה לזה, נמצא בקטע מתוך שמות י"ב את המלים „ליל שמרים“. בימי הבינים נתפרשו מלים אלה כהגנה מפני רוחות רעות. תרגום יונתן מפרש בטוי זה בהוראת „נטיר ממלאכה חבלא“. וגם רש"י מפרש זאת כ„משומר ובא מן המזיקין“. לדעתי, מציאות קטעים אלה ברכישתו של פרופ' ידין מעידה כי הרכישה היא קמיע ולא תפילין.

פרופ' ידין כותב כי הסוחר שמכר לו את יריעות הקלף סיפר שהן נמצאו באחת ממערות קומראן. השאלה היא, עד כמה יש לסמוך על דברי סוחר ערבי? אנשי המדע לא ראו את היריעות בתוך המערה, העליכן יתכן כי הושגו ממקום אחר. אין בידי לקבוע בוודאות את זמנן של היריעות המכילות את שבע פרשיות התורה. על מנת לעשות זאת, יאה עלי לבדוק את היריעות או צלומים שלהן. אני מקווה שפרופ' ידין יפרסמן בקרוב.

עם זאת, אני מעז להניח שכפי הנראה קמיע זה היה בשימוש של יהודים-נוצרים. עובדת מציאותן של שלוש פרשיות נוספות, לצד ארבע פרשיות התפילין, מעידה כי הקמיע בא מכת יהודים-נוצרים. הנוצרים הראשונים קראו לתפילין *phylacteries* — דהיינו קמיע, תכשיט להגנה ושמירה מפני רוחות רעות⁴).

יש דעה כי התפילין הן מן הצדוקים או מן האיסיים. המלה תפילין אינה נזכרת בתורה, וחז"ל פרשו טוטפת — תפילין. כיון שהצדוקים לא האמינו בתורה של בעל פה עלינו לקבוע כי הם לא הגיחו תפילין, ואף האיסיים לא הגיחו תפילין.

(המשך בעמוד 167)

* בטבלא הבאה נסכם את הפרשיות הנוספות שנתגלו בתפילין הנידונות (הפרשיות המקובלות מובאות בה במסגרת):

שמות יב, מג'נא	דברים ה, כב'ל	דברים ה, א'כא
שמות יג, א'י	דברים ו, א'ג	(עשרת הדברות)
דברים י, יב'יט	דברים ו, ד'ט	שמות יג, יא'טז

(4) ר' מתתיהו פרק 23, פסוק 5.

פרופ' ידין, הטוען כי יריעות הקלף שרכש הן תפילין, קובע כי ערכן רב לגבי ההיסטוריה של התפתחות ההלכה. הוא כותב:

„אולם בלימוד התפילין הללו יש אף חשיבות רבה, כפי שנסיטי להסביר, להבנת התפתחות ההלכה המקובלת, שבודאי גובשה והתפתחה במשך זמן רב. הרי אין ספק, כפי שאפשר ללמוד אפילו ממקורות חז"ל שבידינו, שהיתה תקופה בימי הבית שבה עדיין היו עשרת הדברות חלק מנוסח פרשיות התפילין, אלא שלאחר מכן ביטלון מפני טענת המינים. והנה לפנינו תפילין מן התקופה שקדמה להתגבשותה של ההלכה הנ"ל בהלכה המקובלת, ועלינו לשמוח על תגלית זו".

הנחתו של פרופ' ידין כי עשרת הדברות היו בין הפרשיות שנכללו לראשונה בתפילין מקורה בהבנה מוטעית של דברי התלמוד. בתלמוד אין זכר לקביעת עשרת הדברות בתפילין. אין לדון בהתפתחות ההלכה על סמך הנחות מוטעות. על מנת לדון בהתפתחות ההלכה חייב אדם להיות בעל הלכה, בקי בחדרי התלמוד, יבעל ראייה היסטורית מקיפה לגבי קטעי ההלכה השזורים בשני התלמודים ובספרות הרבנית כולה.